

nym ze „sposobów zdobycia władzy”, sprzyjając umacnianiu pozycji tzw. klanu karabachskiego.

Praca ma walory diagnostyczno-prognostyczne i wnosi nową jakość do polskich badań politologicznych nad Azerbejdżanem i Kaukazem. Ujawnia źródła żywotności azerbejdżańskiego reżimu politycznego, bariery demokratyzacji systemu politycznego, a także inspiruje do poszukiwania optymalnych scenariuszy rozwiązania konfliktu.

prof. dr hab. Tadeusz Bodio
Instytut Nauk Politycznych
Wydział Nauk Politycznych
i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Nowy Świat 67,
00-927 Warszawa, Poland
tbodio@wp.pl

Bibliografia

- Bodio T., *Wyjaśnienie cywilizacyjne w badaniach transformacji państw Azji Centralnej*, [w:] *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań*, red. T. Bodio, Warszawa 2010.
- Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Toruń 2013.
- Ryszka F., *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984.

Jerzy Zdanowski, *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Oficyna Wydawnicza Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2014, ss. 348

Profesor Jerzy Zdanowski, autor dobrze znany jako specjalisty z zakresu problematyki bliskowschodniej i islamistycznej, tym razem napisał książkę pod powyższym tytułem na temat procesów państwowotwórczych – w tym genezy i czynników jego trwania na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Publikacja jest podzielona na dwie części, z których pierwsza zawiera pięć rozdziałów, zaś druga – cztery rozdziały.

Recenzowana praca dotyczy nader ważnej tematyki naukowej w zakresie studiów bliskowschodnich i orientalistycznych. Problematyka ta charakteryzuje się wyjątkową złożonością, także – znaczną wagą dla pojmowania inności czy swoistości drogi rozwojowej Wschodu w zakresie państwowotwórczym i struktur władztwa. Od wielu dekad temat ten jest podejmowany przez specjalistów jedynie fragmentarycznie i w oparciu o wiedzę z ograniczonego obszaru geograficznego czy problemowego. Trudność dokonania syntezy złożonej problematyki – jak pisze prof. Jerzy Zdanowski – polega na wyjaśnieniu sekwencji ewolucyjnych, z uwzględnieniem nie tylko gry politycznej, lecz także struktury ekonomicznej, systemu dzierżawy, stosun-

ków dominacji i podległości. Tymczasem w badaniach często podkreśla się rolę czynnika politycznego – czy raczej gry sił politycznych.

Rzecz dotyczy, co należy podkreślić, pięciu tysięcy lat historii rozległego obszaru określonego pod nazwą Bliskiego Wschodu. Właśnie to sprawia niezwykle trudność uchwycenia tej sekwencji ewolucyjnej, i co za tym idzie – dokonania syntezy badanego zjawiska, zaczynając od genezy i kończąc na czynnikach trwania.

Wiedza na temat teorii powstania i roli państwa w Europie jest przydatna, może bardziej dla celów porównawczych, lecz nie przybliży nas niestety do śledzenia i wyjaśnienia zjawiska na obszarze Wschodu. To zagadnienie podejmuje Autor we wstępnej części metodologicznej pracy (*Wstępu*), pisząc o głównych modelach narodzin państwa: następstwo podboju, umowa społeczna, rozpad wspólnot czy transformacja ustrojowa. Ponadto badania nad wybraną problematyką powinny mieć charakter interdyscyplinarny – obejmujący także etnologię i antropologię. Przede wszystkim, w oparciu o bogatą literaturę naukową, Autor musiał podjąć się sprecyzowania takich podstawowych pojęć organizacji politycznej jak państwo, plemię, wodzostwo (*chiefdom*). To ostatnie rozumie się jako pośrednie ogniwo między plemieniem a państwem. Bliski Wschód reprezentuje jedną z najstarszych tradycji państwowości, kiedy w IV–III tysiącleciu p.n.e. dał początek miastom-państwom z ośrodkami kultu.

Ukształtowała się wówczas charakterystyczna dla późniejszych czasów tego regionu trójczłonowa struktura społeczna, z ukształtowaną z czasem własną formą organizacji politycznej, a obejmująca: wspólnotę ludności wiejskiej i nomadów (opartą na więzach krwi), organizacje religijne i reprezentacje społeczne mieszkańców miast. Historia państwowości na Bliskim Wschodzie wskazuje na zachowanie trójczłonowej struktury społeczno-politycznej.

Na tle wspomnianego wprowadzenia metodologicznego, Autor zajmuje się w Części I (pt.: *Czynniki państwowotwórcze*) – 1) produktywnością, 2) nierównością, 3) podbojem, 4) kolonializmem, i 5) nacjonalizmem.

Tak więc Autor wychodzi z założeń modelu rozszerzającego się społeczeństwa, zakładającego ewolucję pierwotnych form integracji społecznej (rodzina, ród, plemię) w kierunku coraz bardziej złożonych form, będących rezultatem wzrostu produktywności, i co za tym idzie, wzrostu liczby ludności. W wyniku wzrostu złożoności układu i jego elementów składowych, następuje – według ustaleń naukowych – powstanie stanu nierówności w organizmie społecznym jako wyraz powstania instytucji-ośrodka władzy. Dzieje się tak na bazie plemion, będących zasadniczo egalitarnymi wspólnotami. Scentralizowane struktury wiążą się z rywalizacją, konkurencją i konfliktami – łącznie z wojnami-podbojami. W tym kontekście zapoznajemy się w pracy z przykładem Kuwejtu

w XVIII w., kiedy rywalizacja o przewodzenie doprowadziła do ukształtowania się hierarchicznej struktury rodzin wieloliniowych z przywódcą całej wspólnoty na czele.

W kwestii kolonializmu Bliski Wschód, głównie pod panowaniem osmańskim, znalazł się pod koniec XVIII w. w centrum zainteresowań mocarstw europejskich. Imperium Osmańskie zachowało swoją integralność dzięki uznaniu zasady jego integralności terytorialnej. Sytuacja ta uległa zmianie po 1878 r., kiedy europejskie mocarstwa opanowały obszar Morza Śródziemnego i Afrykę Północną, a później Bliski Wschód. Równolegle wiek XIX odnotował ekspansję europejskiego handlu, zaś Bliski Wschód został włączony do międzynarodowego handlu. Droga do supremacji europejskiej szła jednak przez występowanie w roli protektora regionu, następnie opracowanie planów podziału Imperium Osmańskiego, i wreszcie powołanie nowych państw bliskowschodnich. Ostatnim czynnikiem państwowotwórczym, podejmowanym przez Autora, jest nacjonalizm – rozumiany jako przynależność etniczna (turecka, arabska, kurdyjska, inne) obok wspomnianego determinanta religijno-wyznaniowego. Autor wyjaśnia kwestię bycia poddanym państwa osmańskiego, a więc członkiem wspólnoty obywatelskiej. „Imperium Osmańskie funkcjonowało w oparciu o prawo muzułmańskie, które dotyczyło niemuzułmanów tylko w sprawach, kiedy wychodzi poza swoje wspólnoty.

Dopóki w nich pozostawali, ich życie było regulowane przez prawo ich religii i byli poddanymi swojej wspólnoty, zorganizowanej na podobieństwo państwa, lecz rządzonej przez przywódców religijnych”. Jak zauważa jeden z autorów cytowanych w pracy, prawo w tym układzie miało charakter wspólnotowy, a nie terytorialny. Autor śledzi na podstawie studiów i analizy sporego materiału historycznego rozwój świadomości narodowej Turków, narodów Półwyspu Bałkańskiego, Ormian, Arabów, Kurdów, Żydów i innych.

Część II została poświęcona *Typom państw bliskowschodnim*. W oparciu o obszerny materiał historyczny Autor doszedł do wniosku, że od narodzin islamu uformowały się następujące typy państw: religijne, imperialne, kolonialne i narodowe. Śledzenie procesu ich formowania się i funkcjonowania pozwala Autorowi wskazać na pewne czynniki, które zapewniły ich trwanie bądź rozpad w tym procesie na przestrzeni kilkunastu wieków.

Powstanie pierwszej wspólnoty muzułmańskiej, wspólnoty Mahometa, Autor recenzowanej książki uznaje za decydujące w dziele integracji społecznej. To z kolei stało się impulsem do powstania państwa. W tym względzie, po śmierci Mahometa, czynnikiem sprawczym stał się ruch podbojów. Autor przytacza opinię głoszącą, iż przed Mahometem, organizacja społeczna charakteryzowała się niskim stopniem instytucjonalizacji władzy (władza w rękach starszyzny rodowej, *al-mala*). Pierwsza wspólnota

wiernych (*umma*) stała się z czasem złązką kolejnych imperiów i państw. Po Proroku, na czele władzy stał kalif-sultan, zaś system polityczny przyjął bogaty ceremonial dworski z rozbudowaną strukturą i hierarchią.

Na rozległych obszarach imperium różnicowała się z czasem organizacja państwa. Powstawały też niezależne ośrodki, gdyż władze centralne Imperium Osmańskiego nie mogły skutecznie kontrolować peryferii. Proces ten był w toku, kiedy mocarstwa europejskie zaczęły dominować na Bliskim Wschodzie. Jednak wpływ kolonializmu był daleko idący, mimo iż rządy kolonialne często zachowały miejscowe struktury społeczne i elity polityczne. Państwa muzułmańskie Bliskiego Wschodu zostały włączone do światowego systemu gospodarczego – co oznacza ich podporządkowanie interesom metropolii. Proces ten prowadził do zmian w rolnictwie (koncentracja ziemi w nielicznych rękach, migracja chłopstwa, wzrost miast). Zaś elity miejskie przejęły sztandar walki o niepodległość – walki o państwo narodowe. Budowanie narodowego państwa odbywała się w bardzo złożonych okolicznościach i na bardzo skomplikowanym podłożu historyczno-polityczno-społecznym. Tu Profesor J. Zdanowski rozważa rolę wojska w tym procesie niepodległościowym i na czele post-niepodległościowych autorytarnych rządów poszczególnych państw.

Wreszcie Autor rozpatruje modele narodowego państwa na tle historycznym. Zatem miały miejsce pró-

by wprowadzenia w życie modelu z zachodnią demokracją liberalną, modelu liberalno-etatystycznego, modelu autorytarno-etatystycznego, modelu autorytarno-liberalnego, wreszcie – modelu islamistycznego.

Profesor Jerzy Zdanowski zamyka ostatni rozdział książki analizą wydarzeń „Arabskiej Wiosny”, aczkolwiek zagadnienie to przewija się przez liczne miejsca dzieła w jego różnych aspektach.

Powstała praca ma – moim zdaniem – charakter pionierski w tym, że zajmuje się tą złożoną problematyką; złożoną w sensie przestrzeni geograficznej, chronologicznej i interdyscyplinarnej. Na podstawie ogromnej literatury i badań własnych Autora prezentuje ona każdorazowo stan badań i dochodzi do wniosków teoretycznych, udokumentowanych i potwierdzonych przez przykłady stanu rzeczy w danym czasie i na danym obszarze.

Książka stanowi udaną syntezę niezwykle złożonej problematyki państwa na obszarze muzułmańskiego Bliskiego Wschodu. Powstała oryginalna praca naukowa na szeroko ujęty temat. Idąc w ślady osiągnięć wiodących ośrodków naukowych i wybitnych teoretyków (P. Crone, Ch. Issawi, W.M. Watt – zajmujących się wybranymi fragmentami panoramy dziejów Bliskiego Wschodu pod kątem władztwa), Jerzy Zdanowski opracował inspirujący obraz całościowy, analizujący również dotychczasowy dorobek nauki na tym wybranym polu badawczym.

W świetle badań objętych w recen-

zowanej książce możemy śledzić zjawisko umocnienia się państwa w XX w. i czasowego osłabienia organizacji plebiennej, dalej – dualizm społeczeństwa formalnego (reprezentowanego przez państwo) i społeczeństwa nieformalnego (reprezentowanego przez plemiona), zjawisko odrodzenia się neopatrymonializmu i dominacji klientelizmu (tzn. pośrednictwa w załatwianiu przeróżnych spraw – *wasita*), dotyczącego także sfery polityki. Dodać należy ciekawe spojrzenie Autora na takie zagadnienia jak: powstanie wspólnoty Mahometa (kalifat-sultanat; tj. religia jako źródło legitymizacji władzy), nowe źródła legitymizacji (w kalifacie Umajjadów, Abbasydów, Osmanów i Persów), ocena państwa kolonialnego, zagadnienie świadomości narodowej w Imperium Osmańskim (Ormian, Arabów, Kurdów, in.), modele państwa narodowego – odmiennego od modelu współczesnego państwa europejskiego pod względem niepodzielnej władzy centralnej nad terytorium kraju; przy czym – cechą państwa bliskowschodniego (*overdeveloped state*, tj. przejmowanie wielu funkcji w zakresie edukacji, gospodarki, zatrudnienia) i etatyzmu w warunkach autorytarnych rządów jest dominacja jego instytucji nad społeczeństwem.

W konkluzji stwierdzam, że recenzowana publikacja stanowi poważny wkład do nauki zarówno na temat państwa i władztwa na przedmuzułmańskim, jak i muzułmańskim Oriencie. Książka jest zapewne wielce pomocna dla specjalistów, studentów i innych

osób, zainteresowanych pogłębionym poznawaniem zarówno historycznego, jak i współczesnego muzułmańskiego Bliskiego Wschodu.

prof. dr hab. Hassan A. Jamsheer
Akademia Humanistyczno-
-Ekonomiczna w Łodzi
ul. dr. S. Sterlinga 26,
90–212 Łódź, Poland
hassanjamsheer@poczta.wp.pl

Bibliografia

Zdanowski J., *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2014.

***Bliski Wschód na rozdrożu*, red. Joanna Marszałek-Kawa, Hassan Ali Jamsheer, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, ss. 223**

Bliski Wschód od dekad stanowi obszar wielu dociekań i analiz badaczy całego świata. Obszar ten ma wyjątkowe znaczenie strategiczne ze względu na złoża ropy naftowej i gazu ziemnego. Obecność Kanału Sueskiego w tym regionie sprawia, że główny szlak transportowy z Zatoki Perskiej, Indii czy Dalekiego Wschodu do Europy wiedzie właśnie przez Bliski